

Het Vlaemsch Verbond als politiek experiment (Gent, 1861-1862)

MARC REYNEBEAU

In de negentiende eeuw werd het politieke leven in België beheerst door het conflict tussen klerikalen en antiklerikalen, belichaamd in respectievelijk de katholieke en de liberale partij, of wat daarvoor doorging, zij het met volgens tijd en plaats verschillende accenten¹. Hieruit groeide een strak bipartisme, waarbij het voor een derde partij bijzonder moeilijk was zich te ontwikkelen. Toch werden er in de jaren 1850 en 1860 enkele experimenten doorgevoerd om dit systeem te doorbreken, zoals met de Meetingpartij in Antwerpen² en het Vlaemsch Verbond in Gent.

Gemakshalve wordt het nationale politieke leven na 1830 als 'unionistisch' bestempeld, met verwijzing naar het compromis tussen liberalen en klerikalen over de levensbeschouwelijke meningsverschillen, meer bepaald betreffende de rol en de plaats van de kerk in de staat³. Het Gentse stadsbestuur was evenwel sinds jaar en dag in handen van (gematigde) liberalen⁴, voornamelijk groothandelaren, nijveraars en beoefenaren van vrije beroepen (vooral advocaten), die via

1. Gebruikte afkortingen: AMVC: Archief en Museum van het Vlaams Cultuurleven; UBG: Universiteitsbibliotheek Gent; VV: *Het Vlaemsch Verbond*, later *Het Vlaemsch Verbond*. In het begin van de jaren 1860 had de dubbele vocaalspelling nog niet algemeen ingang gevonden. Onder impuls van Julius Vuylsteke werd ze enkel bij de liberale flaminganten gebruikt. Vanaf het vierde nummer hanteerde het blad *Het Vlaemsch Verbond* de spelling ook en paste het zijn titel daaraan aan. Dit gebeurde naar aanleiding van een brief, ondertekend H.S., waarin deze spelling werd aanbevolen (VV, 14-8-1861, 2B). Die spelling werd evenwel niet consequent in alle bijdragen gevolgd. Het blad *De Eendracht* veranderde zijn titel in 1864 in *De Eendracht*.

2. Over de Meetingpartij, zie L. Wils, *Het ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische politiek* (Antwerpen, 1963).

3. Zie H. Gaus, 'Achter de schermen van het unionisme', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, III (1972) 367-383; A. Simon, *Aspects de l'unionisme. Documents inédits 1830-1857* (Wetteren, 1958).

4. Het partijpolitieke liberalisme ontwikkelde zich te Gent uit het orangisme.

het censuskiesstelsel⁵ de meerderheid van de kiesgerechtigden uitmaakten.

De kiescensusverlaging, die in 1848 onder invloed van internationale politieke onrust en de weerslag daarvan in eigen land werd doorgevoerd⁶, bracht het kiesrecht binnen het bereik van de middenklasse, een bevolkingsgroep die ruim de helft van het kiezerscorps omvatte⁷. Bleven de nieuwe kiezers de eerste jaren eerder afzijdig, spoedig zou hun electoraal gewicht zwaarder doorwegen.

In de marge van de levensbeschouwelijke tegenstelling klerikaal-antiklerikaal werd een aantal eisen in het geding gebracht, die in de historiografie met de algemene term 'radicalisme' worden aangeduid⁸. Alhoewel de radicalen onderling zeer verschillend waren, hadden ze toch één gemeenschappelijk kenmerk: als gefrustreerde groepen negeerden of verwierpen ze de partijstrijd, die zich uitte in de *modus vivendi* tussen liberalen en klerikalen. Onder de radicalen vindt men democraten (die ondermeer ijverden voor een uitbreiding van het kiesrecht), antikatolieken, flaminganten, vrijhandelaren, antimilitaristen, terwijl ook de opkomende arbeidersbeweging ertoe kan worden gerekend. Opmerkelijk is evenwel dat al die stromingen elkaar doorkruisten en vaak moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden.

De radicale stroming liet zich evenzeer gelden in de bestaande partijen. Bij de katholieken in Gent kreeg het ultramontanisme, dat aan de katholieke godsdienst een dominerende plaats in het publieke leven wilde geven, de bovenhand⁹. Het kwam ondermeer tot uiting in het dagblad *Le Bien Public*¹⁰. Parallel met de nationale ontwikkeling kreeg ook de liberale partij te Gent een radicale impuls en wel voornamelijk vanuit het antiklerikalisme. Hierin vormde zich een linkervleugel die zich ook ontvankelijk toonde voor andere elementen van het radicalisme.

5. Tot en met de invoering van het algemeen (meervoudig) stemrecht, in 1894, zou het kiesrecht slechts worden toegekend aan diegenen die een bepaald bedrag aan rechtstreekse belastingen (grond-, personele en patentbelasting) hadden betaald. Tot 1848 was deze census differentieel volgens het bevolkingsaantal (in Gent: 100 BF voor gemeenteraadsverkiezingen en 169 BF voor wetgevende verkiezingen).

6. In 1848 werd de kiescensus voor elke soort verkiezingen in het hele land uniform op 42,32 BF gebracht.

7. In de periode 1848-1856 bestond het aantal kiesgerechtigden in Gent uit circa 40% ambachtsslui, herbergiers, bakkers e.d. en bijna 20% kleinhandelaren, 10% bedienden en ambtenaren en ruim 20% fabrikanten, groothandelaren en eigenaars-renteniers en bijna 10% beoefenaren van vrije beroepen (berekeningen op basis van gegevens in *Mémorial administratif de la ville de Gand*, IV, 7; V, 21; VI, 19-20; VII, 6-7; VIII, 8-9; IX, 8; X, 8; XI, 11-12; XII, 8).

8. Zie vooral Wils, *Het ontstaan*, 70-128. In tegenstelling tot deze auteur passen wij de term 'radicalisme' ook toe op de traditionele partijen.

9. Voor het ultramontanisme, zie ondermeer K. van Isacker, *Werkelijk en wettelijk land. De katholieke opinie tegenover de rechterzijde, 1863-1884* (Antwerpen, 1955); E. Lamberts, *Kerk en liberalisme in het bisdom Gent (1821-1857)* (Leuven, 1972).

10. Zie vooral E. Dhont, 'Le Bien Public: 1853-1871' (Gent, 1966, onuitgegeven licentieverhandeling).

Deze hele ontwikkeling in de traditionele politieke groeperingen had een verhevigde partijstrijd tot gevolg en het resultaat was dat een groep gematigden met heimwee naar het unionisme, vooral de liberaal-katholieken, in de kou kwam te staan.

Vele factoren droegen ertoe bij om het radicalisme politiek zwaar te laten doorwegen. De nieuwe kiesgerechtigden, de middenklassers of 'borgers', zoals ze werden genoemd, die tot 1848 electoraal gezien oninteressant waren geweest en tot dat moment ook politiek steeds waren verwaarloosd, voelden zich aangetrokken tot bepaalde aspecten van het radicalisme. Ook zij verwierpen de klassieke tegenstelling klerikaal-antiklerikaal, aangezien die strijd zich afspeelde tussen de hoogste bevolkingsgroepen en naar hun mening de oplossing van hun eigen problemen belemmerde. De Gentse klerikalen steunden dit radicalisme, grotendeels uit opportunisme en oppositiegeest, vooral omdat het de machthebbers, en dus de liberale partij, aanviel en verzwakte. Hun eigen electorale onmacht kennende, steunden ze ondermeer de in het begin van de jaren vijftig belangrijke, eerder a-politieke, groeperingen van kleine burgers in hun streven naar gunstige fiscale en administratieve hervormingen. De post-unionistische geest die hier doorheen waaide was gunstig voor het radicalisme, waarvan de belangrijkste stromingen ook streefden naar een pacificatie van het levensbeschouwelijke conflict, omdat deze discussie geen ruimte liet voor de verwerkelijking van de radicale aspiraties. De politieke dubbelzinnigheid in deze katholieke houding zou vooral de politiek van de kleine burgers de grond in boren wegens de identificatie daarvan met het klericalisme.

Er zijn tevens opmerkelijke parallellen waar te nemen tussen het optreden van de radicalen en de economische conjunctuur. In de depressie-periode van 1854-1856 worden de liberalen electoraal verslagen door een vrij vage coalitie van allerlei radicale groeperingen, vooral van de kleine burgerij die de steun van de klerikalen genoten. Bij de economische heropleving vanaf 1857 valt dit verbond uiteen en nemen de liberalen het heft weer in handen¹¹. Tijdens de volgende periode van economische teruggang, in het begin van de jaren zestig¹², brengt een radicale alliantie het liberale electorale evenwicht opnieuw in gevaar. De actie van het zogenaamde Vlaemsch Verbond is hiervan de voornaamste uitdrukking.

Er stelde zich voor de radicalen een cruciaal tactisch probleem: welke weg moest

11. Deze beweging loopt merkwaardig genoeg parallel met de ontwikkeling op nationaal politiek vlak, waar in de jaren 1854-1857 eveneens een postunionistisch kabinet van Pieter de Decker aan het bewind was, alvorens de macht na de verkiezingen van 1857 in handen kwam van de homogeen-liberale regering-Rogier-Frère-Orban.

12. Zie vooral H. Galle, *La 'famine de coton', 1861-1865. Effets de la guerre de Sécession sur l'industrie cotonnière gantoise* (Brussel, 1967).

men volgen om politieke invloed te krijgen? Er bleken verschillende mogelijkheden te bestaan. Een eerste was dat men een nieuwe, derde, partij uit de grond zou stampen. Bemoeilijkte het kiesstelsel de realisatie van dit doel al in hoge mate¹³, het geringe belang van de radicale eisen, gezien tegen de achtergrond van een verhevigde klerikaal-antiklerikale twist, zou er zeker niet toe bijdragen deze barrière te doorbreken. Een andere mogelijkheid zou zijn dat de radicalen als drukkingsgroep zouden optreden en slechts dié kandidaten zouden steunen die het radicale programma onderschreven. Ook kon men zich bij één partij aansluiten en deze voor het eigen programma zien te winnen. En tenslotte kon men zich verbinden met de grote massa van verpauperde en niet-kiesgerechtigde fabrieks- en landarbeiders en hun ontluikende emancipatiebewegingen.

Gezien het oppositionele karakter van het radicalisme was deze beweging van dien aard om de liberale partij zware schade toe te brengen, zoals trouwens al in 1854 was gebleken. Voor de radicale liberale linkervleugel stelde zich daarenboven het dilemma of deze binnen de partij zou blijven ageren, dan wel zich bij de radicalen buiten de partij zou aansluiten. Dat de uiteindelijke keuze gunstig was voor de liberale partij is een gevolg van de handigheid waarmee die partij de nadruk legde op het antiklerikalisme als haar politiek programma. Hiermee kon elke samenwerking met radicalen buiten de partij worden gedoodverfd als een klerikale manoeuvre. Daarenboven hield de identificatie van de radicale eisen met de vrijzinnigheid in het kader van 'het ware liberalisme', een vaag en in feite nooit duidelijk omschreven programma, de radicale liberalen binnen de partij.

De impuls tot en de uiteindelijke keuze voor de vereniging van het radicalisme rond één programma kwam uit de Vlaamse beweging, die gold als het middelpunt van de voornaamste radicale aspiraties. De flaminganten en hun eisen ten aanzien van een ontvoogding van Vlaanderen hadden in de verkiezingen en in het politieke spel in het algemeen steeds slechts een marginaal aandeel gehad. Had de Vlaamse beweging pas in de jaren veertig van de negentiende eeuw politieke aspiraties gekregen¹⁴, haar programma ten aanzien van het taalgebruik in administratie en onderwijs was steeds in de verdrukking gekomen door de groeiende polarisering op levensbeschouwelijk vlak, waarin voor Vlaamse actie geen plaats overbleef.

Tot het midden van de jaren 1850 had het politiek optreden van de Vlaamse be-

13. In tegenstelling tot nu, gold in de negentiende eeuw een plurinomiaal majoritair kiesstelsel, met een ballotage. Zoals bekend bevoordeelt dit stelsel de grote partijen en werkt het een tweepartijstelsel in de hand (zie J.M. Cotteret en C. Emeri, *Les systèmes électoraux* (Parijs, 1973) 93 en *passim*).

14. Cf. L. Wils, *De gedachteninhoud der Vlaamse beweging tot 1914* (Antwerpen, 1955); *Idem*, *De politieke oriëntatie van de Vlaamse beweging (1840-1857)* (Antwerpen, 1959); M. Reynebeau, 'Nationalisme en romantische literatuur in Vlaanderen (1830-1850)', *De Vlaamse gids*, LXII (sept.-okt. 1978) v, 76-85.

weging zich vrijwel nooit tot de verkiezingen uitgestrekt¹⁵. In essentie bleef het beperkt tot het indienen van petitie's aangaande één of ander taalprobleem bij het parlement of de regering. In Gent waren de meeste flaminganten gematigd liberaal¹⁶. Deze overwegend linkse signatuur van het flamingantisme werd nog versterkt door de invloed van de republikeinse en democratische impulsen die het revolutiejaar 1848 karakteriseerden. In het radicale dagblad *De Broedermin* (1848-1859) werd het flamingantisme vrij snel op één lijn geplaatst met ontvoogding van het volk en vrijzinnigheid¹⁷. Van haar kant poogde de liberale partij zich meester te maken van het Vlaamse emancipatiestreven, zonder evenwel iets te doen aan de frustraties die ten grondslag lagen aan deze mogelijke haard van onrust.

De arts F.A. Snellaert¹⁸, een voorstander van politieke activiteit van de Vlaamse beweging en ondermeer de promotor van het bekende Vlaams Petitionnement van 1840, kan wellicht doorgaan als dé vertegenwoordiger van de 'derdegeweg'-idee in Gent. Hij had zich aangesloten bij de liberale associatie, de Gentse afdeling van de partij, vermoedelijk omdat hij meende het Vlaamse programma zo op korte termijn te kunnen verwezenlijken. Mogelijk deed hij dit ook in de hoop dat het flamingantisme bij de radicalisering van de liberale partij zijn plaats zou vinden. Snellaert stuitte evenwel op onbegrip en onwil en toen de liberalen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1860 weigerden Vlaamsgezinde kandidaten op hun lijst te plaatsen, stapte Snellaert over naar de oppositielijst van de zogenaamde Onafhankelijken¹⁹, een restant van het radicale conglomeraat van 1854.

15. Er is hierbij slechts één noemenswaardige uitzondering, met name de kandidatuur van de Gentse hoogleraar J.W. de Block bij de kamerverkiezingen van 1847; zie A. Deprez, *Kroniek van dr. F.A. Snellaert, 1809-1872* (Brugge, 1972) 83-86; H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte*, II (Antwerpen, 1971) 183; [F.A. Snellaert], *Een Vlaemsch woord over de protestatien tegen eenen Vlaemschen kandidaet* [Gent, 1847]. Ook bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1849 was het Vlaamse probleem in de propagandastryd enigszins te berde gebracht, zie M. Standaert, 'Politiek en pers. De verkiezingen van de gemeenteraad te Gent (1842-1845-1848-1849-1851)' (Gent, 1964, onuitgegeven licentieverhandeling) 145-153; Deprez, *kroniek*, 102; *Idem, F.A. Snellaert en J.A. Alberdingk Thijm. Briefwisseling 1843-1872* (Gent, 1971) 75, 205.

16. De splitsing van de Vlaamse beweging in een liberale en een meer onafhankelijke vleugel manifesteerde zich al in 1847, zie Deprez, *Kroniek*, 85.

17. Zie E. Voordeckers, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse pers. Repertorium (1667-1914)* (Leuven-Parijs, 1964) 102-107; W. Rogghé, *Gedenkbladen* (Gent, 1898) 62-63, 68-70, 135-136, 260-262; Wils, *De politieke oriëntatie*, 40, 63-64; Avanti, *Een terugblik. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gentsche arbeidersbeweging*, I (Gent, 1930²) 114, 130-132; H. Wouters, *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging, 1831-53*, II (Leuven-Parijs, 1963) *passim*.

18. Zie Deprez, *Kroniek*; Elias, *Vlaamse gedachte*, II-III, *passim*; Deprez, 'Snellaert, Ferdinand Augustijn', *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, II (Tielt-Utrecht, 1975) 1427-1429.

19. Deprez, *Kroniek*, 140, 143-145; Elias, *Vlaamse gedachte*, III, 21-22; *L'Echo des Flandres*, 28-10-1860, 1D; 29-10-1860, 1CD; *De Stad Gent*, 29-10-1860, 2A; *Le Nouvelliste de Gand*, 29-10-1860, 2C.

Met de groei van het radicalisme trad evenwel een nieuwe generatie flaminganten met duidelijke politieke ambities voor het voetlicht. Zij legde tevens een verband tussen de Vlaamse eisen enerzijds en de sociale kwestie anderzijds. De nieuwe generatie werd voor een belangrijk deel gevormd aan de Gentse universiteit, in het bijzonder in de schoot van het radicale vrijzinnige, democratische en Vlaamsgezinde 'Taalminnend Studentengenootschap onder de kernspreuk 't Zal wel Gaan'²⁰. Sommigen, en met name K.F. van Acker, streefden naar de vorming van een aparte drukkingsgroep, al dan niet met het oog op de vorming van een nieuwe partij. Bij figuren als Emiel Moyson en Adolf Dufranne stond de arbeidersproblematiek op het eerste plan. Zij waren zeer nauw betrokken bij de oprichting van de eerste arbeidersorganisaties in Gent (en in België) in 1857. Zij stelden een sociale werking duidelijk boven een puur electorale. De belangrijkste groep werd gevormd door de liberaal-georiënteerden, met Julius Vuylsteke als dominerende figuur. Vuylsteke wilde de liberale partij voor het flamingantisme winnen, en anderzijds de Vlaamsgezinden voor het liberalisme. Dit laatste gebeurde niet alleen via 't Zal wel Gaan'; in 1861 maakte hij van de Vlaams-literaire vereniging 'De Tael is Gansch het Volk' een liberaal bolwerk. Het jaar daarop onderging het in 1851 opgerichte en tot dan toe politiek neutraal gebleven Willemsfonds hetzelfde lot²¹; het fonds werd uitgebouwd tot een vrijzinnig speerpunt in het Vlaams culturele leven. Zoals ook Snellaert had ondervonden, bleek de sensibilisering van de liberale partij voor de Vlaamse zaak voor Vuylsteke een bijzonder moeilijke opdracht, maar om principiële redenen trok hij zich niet terug maar zette hij zijn pogingen onverdroten verder. Een derde Vlaamse partij achtte hij noch wenselijk, noch haalbaar en hij zou dan ook elk streven in die richting trachten tegen te gaan. In 1861 schreef hij:

er was thans geen spraak van een derde, onzijdige Vlaamsche partij tot stand te brengen... Die droom is gebleken eene onmogelijkheid te zijn... omdat er nevens de taalvrijheid, nevens de gelijkheid van Waal en Vlaming, steeds te veel andere vrijheden en belangen aan de dagorde zijn, waarvan de verwaarloozing door geen volk van de negentiende eeuw kan geduld worden.

Daarom kwam het er voor hem op aan 'de partijen te vervlaamschen'²².

In de jaren 1857-1860 kende het radicalisme een belangrijke groei en ontwikke-

20. Zie het derde hoofdstuk in onze studie *De Gentse universiteit als katalysator in het politieke groeiproces (1846-1870)* (Gent, 1979).

21. Zie Archief Willemsfonds, UBG, Hs. III18, Verslagboek 1861-1862; Correspondentie J. Vuylsteke, UBG, Hs. 2521 en AMVC, V. 982B; *De Eendragt*, 1861-1862; P. Fredericq, *Uit de geschiedenis van Willems-fonds en Davids-fonds* (Gent, 1909) 1-2; Deprez, *Kroniek*, 149-150.

22. J. Vuylsteke, 'Verslag over de werkzaamheden van het Vl.-Lib.-Komiteit', 4-7-1861, ms. in UBG, Hs. 3612 (28).

ling waarbij de reeds aangestipte verstrengeling van de diverse denkrichtingen het belangrijkste kenmerk was. Voor het flamingantisme had dit ondermeer als effect dat er een opening naar de brede massa mogelijk werd. Dit was niet alleen het geval in de schoot van 't Zal wel Gaan', maar ook bij partijlozen als Snel-laert, de advocaat Pieter de Baets en de katholieke maar lang niet klerikale krant *De Beurzen-Courant*²³, die werd geredigeerd door K.F. van Acker. Zij hadden nauwe contacten met de arbeidersverenigingen en hun leiders Francies Bilen en Jan de Ridder²⁴, en met democraten zoals Moyson en de al oudere Waalse 'revolutionair' Lucien Jottrand²⁵.

De radicalisering van de Vlaamse beweging onderging een belangrijke impuls van de in 1856 geïnstalleerde zogeheten 'Grievenscommissie', die in opdracht van de regering de Vlaamse eisen en verzuchtingen moest onderzoeken en tot voor die tijd verregaande besluiten kwam inzake het taalgebruik in het onderwijs, het leger, de administratie, de rechtspleging, de diplomatie, enz.²⁶. De liberale minister Rogier, die de unionist De Decker intussen als regeringsleider was opgevolgd, poogde het verslag van de commissie, het 'Grievensverslag', in de doofpot te stoppen en liet zelfs een tegen verslag publiceren waarin het bestaan van de Vlaamse eisen werd ontkend. Bij de huidebetogingen aan de commissieleden, ondermeer in Gent, kwam het tot een samenwerking tussen katholieken, liberalen, radicalen en arbeidersleiders, tegen de regering²⁷.

Een belangrijk fenomeen was ook de radicale oriëntering van de Gentse arbeidersbeweging. Tegen het einde van de jaren vijftig brak een hele reeks stakingen uit. De erop volgende processen verzwakten de arbeidersbeweging danig, ondanks de steun van een heel aantal jonge radicale advocaten²⁸. Toch verscheen van 1860 tot 1862 nog het arbeidersblad *Het Werkverbond*, geredigeerd door de partijloze flaminganten P. van Loo en C.H. van Boeckel. Het blad keerde zich

23. Zie M. de Proft, 'De Beurzen-Courant, 1856-1870' (Gent, 1969, onuitgegeven licentieverhandeling).

24. Zie C. Weyns, 'Emiel Moyson' (Gent, 1972, onuitgegeven licentieverhandeling); Avanti, *Een terugblik*, I; J. Kuypers, *Bergop!* (Antwerpen, 1962²); *Idem*, *De Vlaamse beweging. Een socialistisch standpunt* (Antwerpen, 1960); M. Oukhov [sic], in: *Socialisme en Vlaamse beweging* (s.l., 1963) 11-35; D. Devreese, *Een vergeten Gents arbeidersleider, Jan Seranne* (Gent, 1968); *Idem*, *Nog vóór de Eerste Internationale: socialist en flamingant Franciscus 'Kapneus' Bilen (1819-1889)* (Gent, 1969).

25. *Ibidem*.

26. Zie vooral Elias, *Vlaamse gedachte*, II, 283-289; Deprez, *Kroniek*, 129-141; M. de Vroede, *De Vlaamse beweging in 1855-1856. Bijdrage tot een meer verantwoorde kennis van haar evolutie* (Brussel, 1960); L. Wils, 'Vlaamse Commissie', *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, II, 1926-1928.

27. Zie ondermeer Deprez, *Kroniek*, 137.

28. Een groot aantal radicalen pleitte op de processen tegen arbeiders na de stakingen van 1859 en 1861 (Avanti, *Een terugblik*, I, 229; S.H. Scholl, *Bijdragen tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging, I, 1815-1875. Levensstandaard, werkstaking, werkrechtvaard* (Brussel-Gent, 1957) 138, 141).

tegen de bestaande partijen en pleitte voor de vorming van een brede, onafhankelijke en radicale Vlaamse politieke formatie²⁹.

Het tegen de regering gekeerde radicalisme dat in die jaren de kop opstak was gegroeid uit de frustratie van een aantal groepen veroorzaakt door de stugge houding en onwil van de regering tegenover hun eisen. De arbeidersgroeperingen eisten voornamelijk de afschaffing van de zogenaamde wet-Le Chapelier (de artikelen 414-416 van het Strafwetboek), die elke syndicale activiteit verbood. De Gentse arbeiders waren daarbij bijzonder ontstemd over het feit dat hun wegens stakingsactiviteiten veroordeelde leiders gevangen bleven, terwijl de Waalse arbeiders die om dezelfde redenen opgesloten zaten, weer snel op vrije voeten kwamen.

Algemeen werd de achterstelling van het Nederlands aanvoeld als een verscherping van de sociale taalgrens, aangezien het Frans in Vlaanderen de taal van de hoogste klassen was. Hierdoor werd maatschappelijke promotie extra bemoeilijkt. De flaminganten waren gefrustreerd door Rogiers houding tegenover het Grievenverslag, het wegstemmen van de Vlaamsgezinde amendementen in de Kamer, de emotioneel zeer geladen affaire Coucke-Goethals, waarbij twee arbeiders die geen Frans spraken na een Franstalig proces in Wallonië werden gehalsrecht³⁰, door de zogenaamde Walen-histories, incidenten met van het Nederlands onkundige ambtenaren in Vlaanderen, enzovoort. Hun antimilitarisme vloeide voort uit principiële stellingname, het loting-systeem, het verzet tegen de regeringsplannen inzake de Antwerpse stadsversterkingen, taalmoeilijkheden in het leger, het baldadig gedrag van al dan niet dronken soldaten... Van de opeenstapeling van al dit ongenoegen en de bundeling ervan tot één eisenpakket, zou het Vlaamsch Verbond de exponent zijn.

Het ontstaan van het Verbond wordt algemeen gezien als een uitloper van de ideeën van de Duitser Friedrich Oetker, zoals die zijn uiteengezet in zijn brochure *De Vlaemsche taelstryd*³¹. Daarin werd gesteld dat de Vlaamse beweging haar li-

29. L. Wils, 'Het oudste Gentse arbeidersblad: Het Werkverbond, 1860-1862', *De gids op maatschappelijk gebied*, LI (1960) 779-789; M. Oukhow, 'Pers en propaganda, 1854-1876', *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België* (Antwerpen, 1960-1967) 262.

30. H. Bossier, 'De zaak Coucke en Goethals. Geschiedenis van een mythe', *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, IV (1949-1950) 1078-1112; G. Durmez, 'Coucke en Goethals', *Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, I, 341-342.

31. F. Oetker, *De Vlaemsche taelstryd* (Gent, 1857). In het werk wijdt Oetker uit over het ontstaan van de Vlaamse beweging (1-16), haar betekenis en doel (16-62) en de middelen om dat doel te bereiken (62-80). Er werd eveneens een Franstalige editie van de brochure verzorgd. Zie over de brochure: Elias, *Vlaamse gedachte*, II, 302-306. Oetker was bevriend met J.M. Dautzenberg (die de tekst van de brochure uit het Duits vertaalde), J.F. J. Heremans en P. van Duyse. Hij was tevens corresponderend lid van 'De tael is gansch het volk' (zie E. Gubin-Grosjean, 'Une étape dans l'évolution du flamingantisme, l'influence de Oetker sur l'orientation politique du mouvement', *Revue belge de philologie et d'histoire*, LII (1974) 350).

terair karakter moest overschrijden, maar dat ze niet moest aanleunen bij de bestaande politieke partijen³². Het bewaren van de nationale eigenheid, zoals die zich uitdrukte in de taal en de gelijkheid van Vlamingen en Walen, zag Oetker als een waarborg voor het behoud van de eenheid van alle Belgen³³. Een eerste stap hiertoe moest de eenheid onder alle Vlamingen zijn³⁴. De Vlaamse zaak was voor hem wel 'degelijk van politischer NATUER'; de wettelijke gelijkstelling van de Vlamingen kon slechts worden bewerkstelligd door het parlement, daarom mochten zij niet afzijdig blijven bij de verkiezingen³⁵.

Oetkers voorstellen waren overigens niet nieuw. In 1853 had de Antwerpse vereniging 'Eikenkroon' de oprichting voorgesteld van een... 'Vlaemsch Verbond' dat precies dezelfde werking zou hebben als hetgeen Oetker voorstelde³⁶. Het 'Vlaemsch Midden-Komiteit', een Brusselse organisatie onder leiding van Michiel van der Voort, die in die jaren Vlaamsgezinde acties poogde te coördineren³⁷, had het voorstel evenwel van de hand gewezen³⁸.

J.B. Langlois stelde in 1858 in zijn brochure *Le mouvement flamand au point de vue politique*³⁹ dat de flaminganten wel degelijk het politieke pad op moesten en daar niemand zijn politieke overtuiging kan wegcijferen moest iedereen maar in zijn eigen partij werken of deze liberaal, katholiek of democratisch was. Langlois verwierp de katholieke steun aan de Vlaamse beweging als een opportunistische zet, maar betreunde tegelijkertijd de geringe belangstelling van liberale zijde voor de Vlaamse problemen⁴⁰. Heftiger antiklerikaal maar even democratisch was de taal van Julius de Geyters anoniem verschenen *De waerheid over de Vlaemsche beweging. Brieven van eenen ouden staetsman aen eenen jongen Gentenaer*⁴¹, waarin wordt gepleit voor de invoering van de leerplicht. Over politiek als zodanig wordt niet gesproken, maar wel wordt het volgende gesteld: 'Verplichtend onderwys ware de redding van het Vlaemsch..., zoo waer is het dat de-

32. Oetker, *Vlaemsche taelstryd*, 16-24.

33. *Ibidem*, 24-50.

34. *Ibidem*, 63-64.

35. *Ibidem*, 67-72.

36. *Vlaemsch Midden-Comiteit. Aen de Vlaemsche Maetschappyyen, Nieuwsbladen, Letter-, Toneel- en Toonkundigen en aen alle Verdedigers van de Moedertael* (s.n., l.d.; gedagtekend: Brussel, 20 april 1853) 13-16.

37. Dit op een a-politieke basis: 'Wy zyn noch katholiek noch liberael maer Vlaemsch, niets meer, niets minder', *Vlaemsch Midden-Comiteit. Aen de Verdedigers van de Vlaemsche Zaek* (s.l., n.d.; gedagtekend: Brussel, 4 september 1855) 3.

38. T. Coopman en J. Broeckaert, *Bibliographie van den Vlaemschen taalstryd*, III (Gent, 1906) 17, nr. 1958. L. Gerrits verdedigde het voorstel, M. van der Voort, E. Zeternam en L. Jottrand waren contra.

39. J.B. Langlois, *Le mouvement flamand au point de vue politique* (Brussel, 1858).

40. Zie ook Elias, *Vlaamse gedachte*, II, 315.

41. [J. de Geyter], *De waerheid over de Vlaemsche beweging. Brieven van eenen ouden staetsman aen eenen jongen Gentenaer* (Gent, 1858).

mokratie en Vlaamsche Beweging één en hetzelfde zyn⁴². In de brochure *Antwoord van eenen jongen Antwerpenaer op de brieven van eenen ouden staetsman* geeft L. van Ruckelingen⁴³ een aantal replieken op De Geyter, waarbij hij vooral diens antiklerikalisme bestrijdt en eraan toevoegt: 'Men behoeft geen liberale maer een onzydige Beweging⁴⁴. Een conclusie ligt voor de hand: de Vlaamse beweging moest een politieke en democratische beweging worden.

Op 5 april verscheen in het Gentse volksweekblad *Het Zondagsblad*, afkomstig uit dezelfde 'stal' als *De Broedermin* en eigendom van de liberaal-georiënteerde flamingant en democraat Constant Leirens, een oproep om een 'Vlaamsch Verbond' op te richten, waarbij de Vlaamsgezinden hun verenigingen en persorganen zonder onderscheid van politieke overtuiging zouden kunnen aansluiten. De gang van zaken zou er in essentie op neerkomen dat de Verbondsleden hun electorale steun alleen zouden toezeggen aan dié kandidaten die een hun voorgelegd Vlaams eisenprogramma zouden onderschrijven. Om dit initiatief te steunen startte Leirens met een nieuw tijdschrift *Het Vlaamsch Verbond* (1861-1862), waarvan het eerste nummer verscheen op 13 mei 1861⁴⁵.

Spoedig sloten talrijke verenigingen zich bij het Verbond aan, het eerst de Brusselsse *Vlamingen Vooruit!*, waarin Leirens actief was⁴⁶. Als Gentse verenigingen sloten zich aan: 'De Tael is Gansch het Volk', 't Zal wel Gaan', 'Broedermin en Taelyver', de 'Tafelronde', het 'Willemsgenootschap', het 'Taalminnend Gezelschap'⁴⁷ en de vier grootste Gentse arbeidersgroeperingen de 'Werktuigmakers', de 'Spinners', de 'Wevers' en de 'Verenigde Handwevers'⁴⁸. Zowel Emiel Moyson als 'Cies' Bilen riepen de arbeiders herhaaldelijk op zich bij het Verbond aan te sluiten⁴⁹.

Op 5 mei al verscheen de brochure *Het Vlaamsch Verbond in Duitschland beoordeeld*⁵⁰ waarin de Duitser Oetker een appreciatie gaf over het Verbond en

42. *Ibidem*, 12. Zie ook Elias, *Vlaamse gedachte*, 11, 311-312.

43. L. van Ruckelingen, *Antwoord van eenen jongen Antwerpenaer op de brieven van eenen ouden staetsman* (Antwerpen, 1858). Van Ruckelingen was de schuilnaam van de katholieke flamingant Lodewijk Mathot (zie ondermeer Wils, *Het ontstaan*, 159). Hoewel hij voor de tekst tekende, is het toch niet zeker of hij er wel degelijk de auteur van is (zie Elias, *Vlaamse gedachte*, II, 312-313).

44. Van Ruckelingen, *Antwoord*, 16.

45. Zie ondermeer Voordeckers, *Bijdrage*, 488-489. Het blad werd verkocht voor 'den fabelachtig goedkoopsten prijs van 1 frank 's jaars' (J. Vuylsteke, 'Brieven uit Vlaanderen', *Verzamelde prozawerken*, I (Gent, 1887) 145).

46. *VV*, 13-5-1861, IA.

47. *Ibidem*; 30-5-1861, IA; 14-7-1861, IA; 14-8-1861, IA.

48. *VV*, 14-9-1861, IA; 24-9-1861, IA. De wevers en spinners traden gezamenlijk met hun 1400 leden toe onder leiding van hun voorzitters, respectievelijk De Ridder en Bilen. De Vereenigde Handwerkers, onder voorzitterschap van B. Couque, telden 469 leden (*VV*, 14-9-1861, 2A).

49. *VV*, 20-9-1861, 4B; 28-2-1862, 5A.

50. F. Oetker, *Het Vlaamsch Verbond in Duitschland beoordeeld* (Brussel, 1861).

benadrukte dat een derde - Vlaamse - partij niets kon uithalen, temeer daar de flaminganten niets tegenover klerikalisme of liberalisme te stellen hadden. De vorming van 'twee vlaemse legers' (een klerikaal en een liberaal) ried hij evenzeer af omdat ze elkaar zouden neutraliseren. De door het Verbond voorgestelde gang van zaken keurde hij volledig goed.

De inrichting van het Verbond werd op 19 mei besproken tijdens een door de Vereniging 'Vlamingen Vooruit!' in Brussel samengeroepen vergadering⁵¹. Organisatorisch werd het Verbond opgesplitst in met de kiesdistricten samenvallende afdelingen die elk konden worden opgedeeld in evenveel commissies als er lijsten zouden worden voorgedragen. Onmiddellijk werd er voor Gent een Vlaamsch Liberaal Komiteit opgericht met Constant Leirens als voorzitter en Julius Vuylsteke als secretaris⁵². F.A. Snellaert, K.F. van Acker en CA. Serrure (beide laatsten waren oud-leden van "t Zal wel Gaan") riepen een vergadering bijeen om een plaatselijke Gentse afdeling van het Verbond op te richten, een initiatief waarvan het liberale comité zich onmiddellijk distantieerde⁵³. Snellaerts afdeling zou immers géén politieke kleur kiezen. Op die vergadering op 30 mei werd besloten dat Snellaert en Van Acker een ontwerp van reglement zouden uitwerken en zich bij de verkiezingen met de 'katholieken en onafhankelijken' zouden bezighouden, terwijl de groep-Leirens de liberale kandidaten zou 'bewerken'⁵⁴.

Dat er in Gent bijna onmiddellijk meningsverschillen rezen lag aan het feit dat er geen tijd was om het Vlaamsch Verbond volledig en ondubbelzinnig op poten te stellen. Op 11 juni 1861 werden er immers kamerverkiezingen gehouden. Twee weken voor die datum liet Vuylsteke zijn brochure *La question flamande et le liberalisme* verschijnen, waarin hij zijn principes over het liberaal flamingantisme uiteenzette. Vermoedelijk werd deze publikatie met steun van de liberale associatie verzorgd om de aanwezigheid van een loyaal liberaal element in het Verbond te verzekeren⁵⁵.

Naast de liberale associatie was er nog een tweede politieke groep die een lijst voorstelde bij de kamerverkiezingen waarop klerikalen, liberaal-katholieken en een radicaal, de advocaat Pieter de Baets, voorkwamen. Ze presenteerden een bijna unionistisch programma waarbij vooral de traditionele partijstrijd op de korrel werd genomen. Deze kandidaten onderschreven onmiddellijk het pro-

51. Zie Elias, *Vlaamse gedachte*, III, 15; *Vlaamsch Verbond, om de Vlaamse zaak te doen zegepralen* (Gent, 1861); VV, 30-5-1861, 1B; *De Eendragt*, 16-6-1861,100.

52. VV, 30-5-1861, 2C. De andere leden waren A. de Lava, H. van Peene en P. Geiregat.

53. VV, 30-5-1861, 2BC 3A.

54. Deprez, *Kroniek*, 148.

55. J. Vuylsteke, *La question flamande et le liberalisme* (Gent, 1861). De steun van de liberale associatie blijkt uit het dagboek van de radicale liberale advocaat Paul Voituron, UBG, Hs. 2901, 23-4-1861; 25-4-1861; 8-6-1861.

gramma van het Vlaamsch Verbond, dat hen door de groep-Snellaert werd voorgesteld.

Bij de liberale kandidaten ging dit niet van een leien dakje. Al vanaf eind mei onderhandelde Julius Vuylsteke erover met het uittredend kamerlid en schepen van de stad Gent, Auguste de Maere Limnander, die gold als de 'officiële' flamingant van de liberale associatie⁵⁶. Uiteindelijk schreef deze namens alle kandidaten een vrij vage brief waarin niet nader ingegaan werd op het Vlaamse programma van eisen. De brief besloot met de volgende paragraaf:

Voorzeker kan het niet in uwe bedoelingen getreden zijn, aan mannen wie gij van zoo lang en van zoo nabij kent een meer bepaalde last op te leggen; aan den vrije vertegenwoordiger van een vrij en onafhankelijk volk een slaafschen *bevelbriefte* overhandigen⁵⁷.

Dit antwoord was dermate onbevredigend dat het Vlaamsch-Liberaal Komiteit een verklaring voorbereidde waarin het zou verklaren de liberale kandidaten niet bij de kiezers te kunnen aanbevelen en zich niet verantwoordelijk te kunnen achten voor een mogelijk daaruit voortvloeiende overwinning van de oppositie⁵⁸. Een brief van een andere liberale kandidaat, Emile de Laveleye, verduidelijkte de houding van de liberalen echter in voldoende mate⁵⁹, zodat het liberale comité tot zijn grote opluchting kon verklaren de liberale kandidaten dan toch te steunen⁶⁰.

Wellicht is het aan deze dubbelzinnigheid te wijten dat de liberalen geen overwinning behaalden: slechts drie antiklerikale kandidaten werden gekozen, samen met vier van de oppositielijst, met De Baets als grote overwinnaar.

Spoedig zou de verontrusting over de liberale intentieverklaring⁶¹ zich omzetten in frustratie en vooral de brief van De Laveleye zou als leugenachtig worden ervaren: de liberalen bleken zich helemaal niet bezig te houden met de Vlaamse eisen⁶².

De liberale flaminganten vormden hun Vlaamsch Liberaal Komiteit op 12 juli om tot een bestendige Liberale Afdeeling van het Vlaamsch Verbond, met Julius

56. H. van Peene aan J. Vuylsteke, 31-5-1861, UBG, Hs. 3612 (2a).

57. A. de Maere Limnander aan C. Leirens, 4-6-1861, UBG, Hs. 3612 (13); Zie ook Coopman en Broeckaert, *Bibliographie*, IV, 33-34, nrs. 3017, 3018, 3020; Deprez, *Kroniek*, 148; Vuylsteke, *Verzamelde prozawerken*, I, 139-140; VV, 14-7-1861, 6A; 8-6-1861, 1AB; 21-1-1862, IC.

58. De drukproeven van een Nederlandstalige en een Franstalige brochure met die tekst waren klaar, zie UBG, Hs. 3612 (15).

59. E. de Laveleye aan het Vlaamsch Liberaal Komiteit, 7-6-1861, UBG, Hs. 3612 (22).

60. Pamflet 8-6-1861, UBG, Hs. 3612 (23).

61. Zie Coopman en Broeckaert, *Bibliographie*, IV, 62-63, nr. 3100; VV, 13-12-1861, 6AB; 21-1-1862, 1C2A; *Lejournalde Gand*, 20-12-1861, 1CD; *De Stad Gent*, 20-12-1861, 2 BC; *Le Bien Public*, 19-12-1861, 2AB; C. Leirens aan J. Vuylsteke, 17-6-1861, UBG, Hs. 3612 (27).

62. J. Vuylsteke, 'Verslag over den toestand der Liberale Afdeeling van het Vlaamsch Verbond', 31-3-1862, ms. in UBG, Hs. 3612 (64).

Vuylsteke en Oktaaf Moyson⁶³ als secretarissen en Constant Leirens als voorzitter⁶⁴.

Snellaert en Van Acker riepen op tot het houden van een oprichtingsvergadering van de Gentse 'Algemeene Af deeling van het Vlaemsch Verbond', waartoe zij een voorlopige commissie hadden gevormd, die al een reglement had voorbereid⁶⁵. Na een voorbereidende vergadering op 6 september⁶⁶ slaagden de liberalen erin door een grote opkomst hunnerzijds de meerderheid in deze Algemeene Afdeeling te verwerven waarna C. Leirens en J. Vuylsteke respectievelijk als voorzitter en als secretaris werden gekozen⁶⁷. Het door de voorlopige commissie voorgestelde reglement werd zeer geamendeerd met als resultaat dat het zwaartepunt in de werking van het Verbond werd verlegd naar de zogenaamde 'staetkundige afdelingen', terwijl de activiteit van de Algemeene Afdeeling werd beperkt tot het 'bewerken' van de partijloze kandidaten. Daarenboven werd de activiteit van de plaatselijke afdelingen onafhankelijk gemaakt van die van de nationale vergadering⁶⁸, terwijl de Algemeene Afdeeling ook geen toezicht kon uitoefenen op de werking van de partijpolitieke afdelingen.

Dit alles had tot gevolg dat de liberalen de Algemeene Afdeeling controleerden en de werking ervan neutraliseerden door het zwaartepunt van de Vlaamse electorale activiteit te leggen op de Liberale Afdeeling en haar mogelijke tegenhanger. Dit impliceerde tegelijkertijd dat de samenwerking van alle flaminganten over de partijgrenzen heen sterk werd beknot.

Snellaert en de zijnen konden zich daar niet bij neerleggen, kwamen op 13 september samen en verwierpen de besluiten van de vergadering van de negende⁶⁹.

63. Oktaaf Moyson was de halfbroer van Emiel Moyson.

64. VV, 14-9-1861, 1C; *De Eendragt*, 28-7-1861, 8; J. Vuylsteke aan een 'taalbroeder', 19-7-1861, AMVC, V. 982B. Het komitee werd uitgebreid met de advocaat B. Drieghe, terwijl er nog twee plaatsen werden opgehouden voor vertegenwoordigers van het platteland. Of deze plaatsen ooit werden bezet is onwaarschijnlijk.

65. Naast Snellaert en Van Acker zetelden J. van Hoecke, bouwkundige, L. de Potter, oud-leraar, K. van Aelbroeck, advocaat, J. Claes, bijzondere, en C. Colle, advocaat, in het bureau (*De Eendragt*, 8-9-1861, 20).

66. *De Eendragt*, 8-9-1861, 20.

67. VV, 14-9-1861, 4ABC5AB; 24-9-1861, 1C2AB; *De Eendragt*, 22-9-1861, 24. *Le Bien Public* weet de niet-herverkiezing van de voorlopige commissie in het afdelingsbestuur aan de progressistische ideeën van Van Acker (geciteerd bij Coopman en Broeckaert, *Bibliographie*, IV, 43, nr. 3049). Leirens werd tot voorzitter gekozen met 68 stemmen, tegen 37 voor Snellaert; Vuylsteke kreeg als secretaris 59 stemmen, tegen 4 voor Van Acker (VV, 24-9-1861, 2A).

68. *De Eendragt*, 22-9-1861, 24. Artikel 8 maakte thans, wat de leden betrof, een onderscheid tussen kiezers en niet-kiezers. De lidmaatschapsbijdrage werd gehalveerd tot 1 BF per jaar. Zie ook *Voorstellen van het bestuur der Algemeene en dat der Liberale Afdeeling van het Vlaamsen Verbond te Gent* (Gent, 1861).

69. VV, 24-9-1861, 2C3A; *De Eendragt*, 22-9-1861, 24. Snellaert en Van Acker zouden uitsluitend gelijkgezinden op deze vergadering hebben uitgenodigd (VV, 20-10-1861, 1A).

Drie dagen later werd een volledig bureau voor de Algemeene Afdeeling gekozen, waarbij Pieter Geiregat het voorzitterschap van Leirens overnam⁷⁰. Een verdere activiteit van deze Algemeene Afdeeling is niet bekend.

De scheuring zette zich voort. Op 30 september 1861 vergaderde de groep-Snellaert om een zogenaamde 'Hoofd-Afdeeling van het Vlaemsch Verbond' op te richten⁷¹, die zoals de naam al aanduidt zou moeten fungeren als de vervanger van de Algemeene Afdeeling. De groep rond Snellaert verweet de liberalen immers een machtsgreep tijdens de vergadering van 9 september te hebben gepleegd door grote verwarring te stichten en daarvan gebruik te maken om via niet-representatieve verkiezingen aan de macht te komen⁷². Het reglement bepaalde dat alle leden van de 'staetkundige afdeelingen' automatisch lid werden van de Hoofd-Afdeeling (artikel 9)⁷³. De politieke verdeeldheid werd beschouwd als kleingeestig⁷⁴, het ging er immers om de eendracht van alle Vlaamsgezinden te bereiken en de activiteiten van politiek georiënteerde afdelingen in functie van die van de Hoofd-Afdeeling te stellen (artikel 17).

Voorzitter van de Hoofd-Afdeeling werd oud-leraar L. de Potter, ondervoorzitter en feitelijk leider werd F.A. Snellaert. Andere bestuursleden waren F. Bogaerts, boekdrukker en 'geheimschryver by de werktuigmakers', J. Capiau, behanger en 'voorzitter der galon-wevers', J. Lienard, 'bestuurslid van de maetschappy der werktuigmakers', H. Tackels, versieringsschilder, K. van den Bosche, vleeshouwer en B. van Hyfte, pianomaker. Toen Bogaerts ontslag nam werd hij vervangen door de spinner K. Varsebroucq⁷⁵. Het aandeel van arbeiders en vertegenwoordigers van de geringe middenstand is opvallend. De advocaat F. Spielman, één van de leidende figuren in de burgerlijke oppositie tegen de liberale associatie, was eveneens bestuurslid.

De participatie van de arbeiders in de Hoofd-Afdeeling bleef groot. De Werkersbond sloot zich erbij aan en Emiel Moyson wenste de arbeiders hiermee geluk en beloofde zijn actieve medewerking⁷⁶. Vooral het aandeel van de werktuigma-

70. VV, 24-9-1861, 2C3A; 20-10-1861, IC. Ook Jan de Ridder en de werktuigkundige J. Versluys waren kandidaat voor een functie in het bestuur, maar werden niet gekozen.

71. VV, 20-10-1861, IC.

72. *Hoofd-Afdeeling van het Vlaemsch Verbond. Kiesarrondissement Gent* (Gent, 1861) 7-8.

73. Voor dit reglement, zie *ibidem*, 9-12.

74. *Ibidem*, 8.

75. *Hoofd-Afdeeling van het Vlaemsch Verbond in het Kiesarrondissement Gent. Verslag, door den Schrijver, in naam van het bestuur, voorgelezen in de Algemeene Vergadering van 30 November 1862* [Gent, 1862] 1.

76. *Ibidem*, 1; [F. Bilen?], *Een vriend der waarheid* (Gent, [1881?]) 40-41; Kuypers, *De Vlaamse beweging*, 76; A.W. Willemsen, *De Vlaamse beweging, I, van 1830 tot 1914. Twintig eeuwen Vlaanderen*, IV (Hasselt, 1974) 145, 156; Wils, *Het ontstaan*, 109-110; L. Wils, 'De verhouding tussen Vlaamse beweging en arbeidersbeweging in Gent', *Verslagen en mededelingen van de Leiegouw*, XIV (1972) 216.

kers was zeer aanzienlijk (zie de samenstelling van het bestuur) en in dit verband is het wellicht niet irrelevant te vermelden dat bestuurslid F. Bogaerts in 1861 *Het Werkverbond* drukte⁷⁷ en dat halverwege 1861, toen dit blad niet meer door de Werkersbond werd uitgegeven maar alleen nog door de werktuigmakers⁷⁸, C.H. van Boeckel het blad ging redigeren terwijl hij tevens redacteur was van *De Beurzen-Courant*, de krant die de Hoofd-Afdeeling steeds de meeste steun gaf⁷⁹.

De Hoofd-Afdeeling werd evenwel al vlug beschouwd als een klerikale aangelegenheid en meer bepaald als een poging van de katholieken om het positieve effect van het Vlaemsch Verbond in hun voordeel uit te buiten⁸⁰. Ondanks diverse pogingen om de fictie van een eendrachtige Vlaamse beweging in Gent te herstellen⁸¹, ging het Vlaemsch Verbond roemloos ten onder. Het verdwijnen van het tijdschrift *Het Vlaamsen Verbond* eind mei 1862 is er het symbool van⁸². De Hoofd-Afdeeling werd bitter verweten hiervan de schuld te zijn⁸³. Beide afdelingen zouden nog tot 1864 naast elkaar blijven bestaan als exponenten van respectievelijk een liberale en een niet-partijgebonden Vlaamse werking. Met de oorspronkelijke idee van het Vlaemsch Verbond hadden ze evenwel niets meer te maken. De Liberale Afdeeling werd omgevormd tot de Vlaamsche Liberale Vereeniging, een flamingantische drukkingsgroep binnen de liberale partij, terwijl de Hoofd-Afdeeling zeker tot 1869 bleef bestaan⁸⁴, maar geen enkele betekenis meer

77. Voordeckers, *Bijdrage*, 565.

78. Wils, 'Het oudste', 784-785.

79. J. Vuylsteke, 'Verslag over de toestand der Liberale Afdeeling van het Vlaemsch Verbond', 27-5-1863, ms. in UBG, Hs. 3612 (73). Van Acker was, zoals al aangestipt, redacteur van *De Beurzen-Courant*.

80. J.F.J. Hermans, geciteerd bij Wils, 'De verhouding', 216; Devreese, *Nog vóór*, 1-2; VV, 22-5-1862, 7A.

81. Zie de brieven van C. Leirens, F.A. Snellaert en K.A. van Acker in UBG, Hs. 3612; F.A. Snellaert aan J.A. de Laet, 7-10-1862, in Deprez, *Kroniek*, 150; Elias, *Vlaamse gedachte*, III, 24. Op een nationale vergadering werd aan Snellaert en zijn medestanders gevraagd de aanmatigende titel 'Hoofd-Afdeeling' te laten vervallen (*De Eendragt*, 17-10-1861, 39; 1-12-1861, 43-44; VV, 15-10-1861, 2C). Zij werden verweten de dissidenten te zijn, die de breuk hadden veroorzaakt (VV, 22-5-1862, 1A).

82. Constant Leirens wilde 'le malheureux journal le Verbond, qui m'a coûté pas mal d'argent' al eind 1861 opdoeken, temeer daar hij er als eigenaar en als medestander van Vuylsteke zowel rechter als partij in was (C. Leirens aan J. Vuylsteke, 21-1-1861, UBG, Hs. 3612 (53)).

83. Bij zijn verdwijnen meent het blad dat Vlaanderen (en dus het Vlaemsch Verbond) het slachtoffer was geworden van de doctrinair, die van geen Vlaams moesten weten (de liberalen), maar ook van de 'zoogenaamde vlaamsgezinden die, men weet niet hoe, een verband zien tusschen de moedertaal en de godsdienst' (VV, 22-5-1862, 7A). Hieruit blijkt al dat het blad in zijn nadagen nog enkel het orgaan van de Liberale Afdeeling was.

84. Zie *De Eendragt*, 28-2-1869, 71. In 1863/1864 organiseerden beide afdelingen een aantal manifestaties en meetings, waarop ze elkaar bleven aanvallen.

had⁸⁵. Haar kracht werd immers vrij snel gebroken door de teloorgang van de arbeidersverenigingen die haar steunden, die zwaar werden getroffen door de ka-toencrisis van 1861-1865⁸⁶. Na 1865 zou de Vlaamsgezindheid bij de opnieuw actieve arbeidersorganisaties veel minder uitgesproken zijn.

Het spreekt vanzelf dat ten aanzien van het politieke experiment met het Vlaamsch Verbond meer conclusies te trekken zijn uit het mislukken ervan dan uit de schaarse successen. Het kan lijken alsof het meningsverschil dat de oorzaak was van het falen alleen een kwestie van verschil in tactiek was, maar het werd in feite veroorzaakt door de verschillende interpretatie die men gaf aan de drie conflict-haarden die de Belgische politiek tot op de dag van vandaag beheersen, namelijk de levensbeschouwelijke strijd, de communautaire kwestie en de problematiek met betrekking tot de sociaal-economische en politieke democratisering.

Voor de Liberale Afdeeling was flamingantisme verbonden met liberalisme en met de hiermee verbonden filosofische ideeën en vrijzinnigheid. De democratie was het derde element. Voor Vuylsteke bijvoorbeeld was ook dit een liberaal programmapunt. De liberale associatie had voor hem alleen het principe van het antiklerikalisme tot het hare gemaakt. De Liberale Afdeeling, en later de Vlaamsch Liberale Vereeniging beijverden zich om haar ook voor de twee andere punten te winnen; samen zouden ze de partij tot het 'ware liberalisme' brengen.

Voor de Hoofd-Afdeeling lag dit anders. De taak van de Vlaamse beweging stond volgens haar los van de tot dan gevoerde partijpolitieke strijd en van de implicaties die deze zou hebben op de politieke praktijk. Ze stelde zich als een eigen Vlaamse macht boven de partijen, als een drukkingsgroep die om het even welke kandidaat voor een politiek mandaat zou 'bewerken' met het Vlaams programma. De Vlaamse macht had een sterk democratische tint, terwijl de godsdienst als zodanig, evenals de traditionele partijpolitieke beslommingen, weinig relevant werd geacht⁸⁷. Het grote verschil was dat Vuylsteke zich een liberaal en progressief Vlaanderen droomde, en Snellaert en de Hoofd-Afdeeling een Vlaams en democratisch Vlaanderen.

In feite waren Snellaert en de zijnen hun tijd ver vooruit. De noties 'self-help',

85. De laatste activiteiten van de Hoofd-Afdeeling, ons bekend, betroffen liedjeswedstrijden (*De Eendragt*, 4-2-1866, 64; 21-4-1866, 88; 28-10-1866, 28; 28-4-1867, 88; 29-9-1867, 28). Twee winnende liedjes werden gepubliceerd in de bundels *Meiloover. Nederlandsch letterkundig jaarboekje* (Antwerpen-Gent-Amsterdam, 1868-1869). Eén van de winnende liedjes was 'Werkmanslied' van Emiel Moyson (zie ook Weyns, 'Emiel Moyson', 232-233).

86. Galle, *La 'famine'*.

87. Ons inziens kan de Hoofd-Afdeeling geenszins als klerikaal worden bestempeld, Snellaert nog minder. Weliswaar kreeg de groep steun uit klerikale hoek, maar dat is nog niet hetzelfde.

'self-government', 'self-reliance', die zich pas in de volgende decennia onder toetaal andere omstandigheden zouden ontwikkelen, bijvoorbeeld in de volkskracht-idee van Lodewijk de Raet, kwamen wat de politieke strategie betreft, al bij de Hoofd-Afdeeling voor: zij geloofden niet in een gunstig resultaat van werken binnen het kader van de bestaande burgerlijke partijen. In die zin was de verkiezingscampagne van het Vlaemsch Verbond wellicht slechts een eerste stap. De 'self-help-idee' leefde bij alle radicalen en het anti-centralisme was er een uiting van; de liberalen trokken dit evenwel niet door op het gebied van de politieke praktijk⁸⁸. De Hoofd-Afdeeling rekende niet alleen haar flamingantische militanten tot de radicale beweging, maar tevens haar hele 'natuurlijke' achterban: de arbeiders, het volk, en niet als een abstract of louter historisch en idealistisch-romantisch begrip, maar zeer concreet, zoals blijkt uit de samenwerking met arbeidersorganisaties. Aangezien het 'volk' het heft in eigen handen moest nemen, was een levensbeschouwelijke opsplitsing totaal irrelevant. In deze optiek is ook het flamingantisme als leidende kracht te verklaren. De Vlaamse beweging had niet alleen de langste ononderbroken traditie en de best gevormde militanten, maar de Vlaamse zaak werd gezien als een zaak van het volk. De taal verbond alle radicalen en werd het sociaal herkenningsteken bij uitstek van de onderdrukten, de eisende partij, tegenover de heersende groep, de toplaag, de machthebbers⁸⁹.

Gent was niet de enige plaats waar ideeën van niet-partijgebonden radicalisme leefden. In Antwerpen verenigden radicalen en klerikalen zich tegen de liberalen in de Meetingpartij en de radicale golf die met name vooral in de jaren 1863-1864 het Vlaamse land overspoelde had uitgesproken anti-liberale accenten⁹⁰. Overal is de derde-partij-beweging doodgelopen door de uiteindelijke 'besmetting' van deze beweging door de liberaal-klerikale tegenstelling. In Gent gebeurde dit heel

88. Het Willemsfonds publiceerde zo S. Smiles, *Help U zelf* (Gent, 1865) een werk waarvoor Vuylsteke veel interesse vertoonde (zie J. Vuylsteke aan F. de Cort, 9-10-1865; 13-10-1865; 19-10-1865, AMVC, V. 982B). Fragmenten uit het boek werden gepubliceerd in het liberale onderwijzersblad *De Vereeniging* (zie ook M. de Vroede, e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de 19de en 20ste eeuw*, I, *De periodieken 1817-1878* (Gent-Leuven, 1973) 408). Hoezeer de 'self-help'-idee leefde bij radicale democraten en flaminganten, mag blijken uit de uitspraak van Max Roose: 'wij leven in een tijd waar het self-help zooveel wonderen heeft verricht, dat wij niet meer wanhopen moogen dat hij ook op een Vlaming niet toepasselijk zij' (Verslagen Vlaamsche Volk, 15-10-1867, AMVC, V. 3515).

89. Cf. Reynebeau, 'Nationalisme', 80-81.

90. Cf. L. Wils, 'Tussen taalstrijd en arbeidersbeweging: de onafhankelijke volkspartij in de jaren 1860', *Bijdragen tot de geschiedenis, inzonderheid van het oudhertogdom Brabant*, XLIV(1961) 147-184 en Wils, *Het ontstaan*, 215-258. We zijn het met Wils niet eens in zijn appreciatie van de radicale beweging, meer in het bijzonder inzake de invloed van het verschijnsel 'Meetingpartij', die hij ons inziens overschat. Het lijkt ons toe dat zowel de Meetingpartij, als het Vlaemsch Verbond, als de Devaux-verkiezingen in Brugge, enz. uitingen zijn van eenzelfde streven naar een vernieuwing van de politieke verhoudingen, een streven dat zich veruitwendigde in hetgeen we onder de noemer 'radicalisme' hebben gevat.

concreet door het uitgesproken liberalisme van de groep-Vuylsteke, waardoor de Hoofd-Afdeeling vanwege haar afkeer daartegen een klerikaal etiket kreeg opgeplakt. De liberale associatie heeft deze ontwikkeling bewust gesteund vanwege het gevaar van die beweging voor haar zelf. Daarom gaf ze tegenover de Liberale Afdeeling blijk van een soort repressieve tolerantie die deze Vlaamsgezinden net genoeg ruimte gaf voor enige hoop op beterschap, hetgeen de associatie alvast van hun stemmen zou verzekeren. Tegenover de Hoofd-Afdeeling trad ze vrij agressief op door deze te compromitteren met de beschuldiging van klerikalisme.

Voor de politieke situatie in het huidige België zijn experimenten als deze met het Vlaamsch Verbond van doorslaggevend belang geweest. De kanalisering van nieuwe kiezers van 1848 naar de twee bestaande partijen versterkte de ontwikkeling die enkele decennia tevoren was ingezet. De verdere uitbreiding van het kiesrecht zou dit patroon in essentie blijven volgen, de politieke verhoudingen bestendigen en het politieke gedrag blijven modelleren naar de bestaande constellatie.

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, VII

RECENSIEARTIKEL DOOR JONATHAN ISRAËL

Algemene Geschiedenis der Nederlanden, VII, Nieuwe Tijd. Sociaal-economische geschiedenis 1490-1650; overzeese geschiedenis circa 1590-1680; socioculturele geschiedenis 1500-1800 (Haarlem: Fibula-van Dishoeck, 1980, 420 blz., f119,—; ISBN 90228 38080).

Volume VII of the new *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (*NAGN*) reappraising as it does various aspects of the Dutch Golden Age and of the early modern South Netherlands, subjects highly important from a European and global as well as specifically Low Countries point of view, is certainly a notable event in historical literature. The aim in this, and the companion volumes dealing with other aspects of the early modern era, is nothing less than to change our overall view of the period in the light of what the editors consider to be the most significant advances in historical studies since the appearance, in the early 1950s, of the old *AGN*. As regards editorial approach and organization of the volume this has meant a major shift in perspective, radically different underlying assumptions and propositions and a resolute shift away from the political in favour of the social, demographic and economic.

Given the numerous advances in knowledge and the scholarly distinction of some of the thirty-one Dutch and Belgian contributors to this volume, there was every reason to expect a major new synthesis of lasting value for scholars, teachers and the general public alike. It is disappointing, therefore, that despite several excellent contributions, the work as a whole should be so unsatisfactory. The quality of the contributions is extremely uneven, unfortunately, and the work is further marred by defects arising from the editors' rather questionable approach and from their frequently slap-dash integration of the individual articles. The arrangement of themes and periods for this volume, despite what is said in its defence in the editors' brief introduction, and in A.M. van der Woude's explanatory essay to the early modern volumes, in volume V¹, is so bizarre and disjointed as to strip the work of all coherence. To make matters worse, while the general perspective and organization have been determined by the editors' staunch commitment to the 'New History', the individual contributions are in most cases conceived quite independently from, and lack any reference to, this wider framework.

Assuredly one basic defect is the editors' firm conviction that the most significant advances in historical studies in recent decades are what Van der Woude calls Braudel's 'gelaagd-structuralistische beschouwingswijze' and the concept of 'la longue durée', the 'secular trend', again fostered by the French *Annalesschool* and by Braudel and Le Roy Ladurie in particular. Of course, it is not to be denied that the views of these historians whose photographic portraits grace the introduction to volume V, have been immensely influential, that these views remain fashionable in many quarters and that they have stimulated much excellent research. It is true also that these historians have consciously sought to transform and revitalize our entire notion of history. But whether Braudel's vision is really a major advance in the sense that it enhances our conceptual grip on the

1. A.M. van der Woude, 'De 'Nieuwe Geschiedenis' in een nieuwe gedaante. Inleiding op de delen V tot en met IX', *NAGN*, V (Haarlem, 1980) 9-35.